

Kondor Zsuzsanna:

KOMMUNIKÁCIÓTECHNOLÓGIA ÉS FEGYELMEZETT GONDOLKODÁS

A kommunikáció jelensége az elmúlt évtizedek során bőségesen tematizált problematikává vált, számos szempontból az érdeklődés homlokterébe került. Nem véletlenül: egyrészt az utóbbi évtizedek jelentős változásokat hoztak az érintkezés módozataiban, másrészt pedig láthatóvá vált a kommunikáció eszközeinek gondolkodásunkra gyakorolt hatása. Mindezt jól példázza a tudományos gondolkodásról alkotott kép átalakulása.

A kartézianus hagyománynak megfelelő, a deduktívan-módszeresen kutató, fáradozásaiért az örök objektív igazságot remélő, elefántcsonttornyába zárkózott tudós képét felváltotta a közösségbe, elkötelezettségek és előfeltevések hálójába helyezett, leleményes asszociációkra kész, heurisztikus felismerések segítségével előrejutó tudós képe.¹

Eme új szemlélet kialakulását megelőzően és vele párhuzamosan születtek olyan tudománykritikák, amelyek az írásbeliség által teremtett hagyomány implicit kritikájaként is felfoghatók. Miben is áll az írásbeliség által teremtett hagyomány?

Az elsődleges szóbeliség² korában, amikor még nem állt rendelkezésre az írás technikája, sajátos eljárások alakultak ki a megőrzendő információ tárolására. A közösség mindennapi életének szabályozása, a tagok identitásának fenntartása, az ismeretek átadása javarészt a kommunikáció közösségkonstituáló erején múlt. Az élőszó által életben tartott ismeretek fennmaradását mintegy technikai fogásokkal igyekeztek megkönnyíteni, ami egyben a közlés módjának, a közölhető tartalomnak a korlátozását is jelentette – gondolhatunk a rím, a ritmus, a formulák használatára, az élethelyzetekhez kötött előadásmódra stb.

Az írás megjelenésével a rögzíteni kívánt tartalom számos kötöttségtől mentesült, ugyanakkor sajátos nehézségek is támadtak: a szituáció eligazító erejét pótolni kellett körültekintő, pontos megfogalmazással. Elvont fogalmak születtek, kialakult a lineáris rendben haladó érvelés művészete, a rímeket kiszorította a próza, a hősöket az általános alany használata. Addig, amíg a konkrét élethelyzetekre vonatkozó ismeretek átadása jelentős szellemi energiákat kötött le, az élethelyzetekhez szorosan kapcsolódott a gondolkodás. Amikor azonban a megőrzés már nem igényelt komoly mentális kapacitást – az írott szöveg pontosan megfelelt ennek a célnak –, lehetőségessé és szükségessé vált az általános, a gyakorlattól elszakadt, elvont fogalmakkal való manipuláció is.³ A szövegek és a mindennapok közötti kapcsolat fenntartása megoldandó problémává vált. A megoldást az elvont fogalmakkal való lineáris rendbe tagolt

¹ A tudomány vonatkozásában a kulturális háttér döntő jelentőségéről ld. pl. Polányi Mihály: *A tudományos meggyőződések természete*. In *Polányi Mihály filozófiai írásai*, I–II. Budapest: Atlantisz, 1992.; az áthagyományozott előfeltevések szerepéről ld. Thomas S. Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Gondolat, 1984.; az asszociáció jelentőségéről ld. Arthur Koestler: *A teremtés*. Budapest: Európa, 1998.; a heurisztikus felismerésekről ld. Lakatos Imre: *Bizonyítások és cáfolatok. A matematikai felfedezés logikája*. Budapest: Gondolat, 1981.

² A terminust (primary orality) Walter J. Ong vezette be. Ld. W. J. Ong: *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London: Methuen, 1982.

³ Ld. E. A. Havelock: *The Greek Concept of Justice. From Its Shadow in Homer to Its Substance in Plato*. Cambridge–London: Harvard University Press, 1978.

manipuláció, a logika szabályainak megfelelő érvelés, adott esetben a történetileg is megalapozott kontextus jelentette.⁴

Heidegger tudománnyal szemben megfogalmazott kritikája lényegében az írásbeliség kultúrája által kitermelt, elvont racionalitás egyeduralmának kritikája. A tudomány üzemszerűsége, kutatás-válása, a kibernetikus szemlélet meghatározó szerepe – ezek azok a mozzanatok, amelyeket Heidegger vészjóslóan kritizál, illetve amelyek szinte szükségszerű következményei az absztrakt racionalitás kiteljesedésének.⁵

Wittgenstein Frazer-kommentárjai voltaképp az írásbeliségen nevelkedett elme szemléletének kritikájaként foghatók fel. Valamely jelenség megragadása a nyugati racionalitásnak megfelelően kauzális magyarázatok, empirikus és történeti adalékok segítségével történhet. Mindeközben azonban épp a jelenség, amelyet megragadni igyekszünk, kerüli el figyelmünket, maga a vizsgált probléma alakul át, vész el. Wittgenstein az esztétikai értelmezés kapcsán érinti valamely gondolat vagy benyomás megfogalmazásának, artikulációjának fontosságát, azaz fenntartja annak lehetőségét, hogy bizonyos esztétikai állítások esetén kauzális vagy biografikus magyarázatok nem segítenek annak tisztázásában, ami az adott élményt illeti. Ebben sokszor csakis a minél kifejezőbb megfogalmazás segíthet, tehát – amiképp a könyvkultúra megköveteli – az élmény verbális rekonstrukcióját tekinthetjük fő feladatunknak.

A megfogalmazás jelentősége nem vitatható el a tudomány esetében sem, mivel az artikuláció, valamely probléma megformulázása, meghatározza annak további sorsát, hiszen orientál, felvázolja a megoldás lehetséges horizontját. Az artikuláció fontosságára utal Polányi Mihály is, amikor a tapasztalat gazdagsága és az elvont fogalmiság egzaktsága mentén megragadható dilemmát emeli ki a beszéd hallgatólagos eleme kapcsán,⁶ azaz, valamely szituációt teljes és egyben egzakt módon verbalizált formában nem lehet visszaadni, bizonyos értelemben választanunk kell, hogy az adott jelenség rekonstrukciója során az írásbeliség kultúrájában kifejlődött gondolkodásmód elemi követelményeinek vagy a tapasztalat gazdagságának engedünk.

A gondolkodás horizontjának és a kommunikációtechnikának az összefüggésére hívja föl Ivins a figyelmünket, amikor arról ír, hogy a tudás közvetítésében, sőt valamely mozzanat megragadásában is döntő jelentősége van a kifejezés eszközének. Ha nem állnak rendelkezésre azon eszközök, „melyeknek segítségével [a] mindig is irracionális partikularításokról” elmélkedhetünk, „általánosságban” kell gondolkodnunk. „Tehát miként a régi görögök kialakították a platóni ideák és arisztotelészi lények elméletét, a tizennyolcadik század kialakította a Tudomány Igazságának és a Természet Törvényének elméletét. Ez nagyrészt azért történt így, mert a megfigyelt partikularításokat nem lehetett olyan módon megfogalmazni, hogy a kijelentés igazolható legyen.”⁷

A Heidegger és Wittgenstein által kritizált jelenségek jól magyarázhatók a Hajnal István által kidolgozott társadalom- és történetfilozófia keretében, amelynek kiindulópontja az emberek kö-

⁴ Hajnal igen találóan és tömören a következőképp foglalta össze az írás használatának hosszú távú következményeit: „A természetes, nyelvszerű gondolkozás és az írás egybeolvadása egy új, írásbeli gondolattechnika kialakulását jelentette. Az írás az ember külső-belső életét eleveken kíséri, objektíválja és ezzel megfigyelésre képessé teszi. Múltat és jelent, mind az egyéni, mind a közösségi életben, összekapcsolva, okszerű gondolkodásra ösztönöz, komplikált gondolatépítést tesz lehetővé. A racionalizmus tulajdonképpen kifejlődésének gyakorlati alapja. (...) A kifejezőképesség növekedése teszi öntudatosá mind az általános emberit, mind az egyéni, hoz létre mindig hatványozott arányban közös fogalmakat, absztrakt gondolatokat.” Hajnal István: *Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés*. In *Technika, művelődés*. Szerk. Glatz F. Budapest: História, 1993. 43.

⁵ Ld. erről bővebben a *Világosság* 2001/7–8. számában megjelent írásom: *A kommunikációtechnológia változásai és a tudományos gondolkodás átalakulása*. 70. sk.

⁶ Polányi Mihály: *Személyes tudás* I–II. Budapest: Atlantisz, 1994. I. k. 153.

⁷ William J. Ivins Jr.: *A nyomtatott kép és a vizuális kommunikáció*. Budapest: Enciklopédia, 2001. 60. sk.

zötti „érintkezéstechnika”, fő rendezőelve pedig az objektivációelmélet. Hajnal megfontolásai alapján láthatóvá válik, hogy az „elvont szerkezetiség” és az emberi elme írásbeliségen nevelt racionalitása szinte szükségképp vezetnek torz mechanizmusokhoz –, amint azt Heidegger fájjalta –, illetve terelik a vizsgálódó elmét a megszokott módszerekkel jól kezelhető procedúrák felé – amint arra Wittgenstein utalt.

A kommunikációtechnológia szempontja tehát egyfelől kézzelfoghatóvá tesz bizonyos kritikai élel felvetett problémákat, másfelől rámutat olyan lehetőségekre, amelyek a küszöbön álló változásokat megfosztják a rémisztő idegenség vonásától, s mintegy olyan újszerű horizonttal kecsegtet, ahol az írásbeliség által kialakított igények mentén is érthető – noha még meglehetősen idegen – változások rajzolódnak ki

Világosság
2002/8–9

Kondor
Zsuzsanna
Kommunikáció-
technológia
és fegyelmezett
gondolkodás